

بسم الله الرحمن الرحيم

فراز و نشیب تمدن اسلامی

تألیف: دکتر سید محمد ثقفی

۱۳۹۰

سرشناسه	:	ثقفی، محمد، ۱۳۲۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	فراز و نشیب تمدن اسلامی؛ تألیف محمد ثقفی.
مشخصات نشر	:	تهران: بهمن برنا، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	:	{ ۲۰۰ ص: ۱۲۴×۵/۲۱؛ م.م.
شابک	:	۵۸۰۰۰ ریال: ۹-۲۹-۸۰۲۳-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	:	فبپا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. [۱۹۹-۲۰۰]؛ همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع	:	تمدن اسلامی
موضوع	:	تمدن اسلامی - - تأثیر ایران
موضوع	:	تمدن ایرانی - - تأثیر اسلام
موضوع	:	تمدن غرب - - تأثیر اسلام
رده بندی کنگره	:	DS ۳۵۱۶۲/۵۷۶-۴ ۱۳۸۹
رده بندی دیویی	:	۰۹۷۶۷۱/۹۰۹
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۱۳۵۶۵۴

فراز و نشیب تمدن اسلامی

تألیف: دکتر سید محمد ثقفی

ناشر: انتشارات بهمن برنا

ویراستار علمی: محمد شاپوری

حروف چینی و صفحه‌آرایی: بهمن برنا

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: بهمن

چاپ اول: پاییز ۹۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۲۳-۲۹-۹

قیمت: ۵۸۰۰ تومان

گفتاری از استاد محمدجواد صاحبی

بسم الله الرحمن الرحيم

حس صیانت ذات در افراد انسانی همواره سبب گردیده است که بشر با ایجاد تعامل و تعاون میان هم‌نوعان خویش برای رسیدن به آسایش، آرامش و رفاه، دست به اختراعات و اکتشافات بزند و هر روز دست آوردی بر یافته‌ها و داشته‌های دیروز خود بیفزاید، بنابراین تأسیس و ارتقای تمدن برخاسته از طبیعت و سرشت آدمی است؛ همین انگیزه او را واداشته است که برای رسیدن به اهداف خویش از آزموده‌ها و ره‌آوردهای دیگران بهره گیرد و بر سرمایه مادی و معنوی خویش بیفزاید و در این زمینه حتی مرزهای جغرافیایی مانع از این تعاملات و تبادلات نشده است.

تردیدی نیست حرکت به سوی دانش و اندیشه برای دست یازیدن به ابتکار و اختراع از فرهنگ هر ملت سرچشمه می‌گیرد؛ ملت‌ها با همه ویژگی‌های فرهنگی خود، مشترکاتی با دیگر فرهنگ‌ها دارند و نمی‌توانند نسبت به آن‌ها بی‌تفاوت باشند و از نقاط قوت و ضعف آن‌ها متأثر نشوند. راه کامیابی هر ملت در بهره‌گیری از جهات مثبت و سازنده، پرهیز از جهات منفی و ویرانگر فرهنگ‌ها و تمدن‌هاست.

این واقعیت که تمدن‌ها پس از سپری کردن دوران جوانی و بالندگی و شکوفایی، از نقطه اوج رو به شیب می‌نهند، و ناگزیر راه سقوط و انحطاط را طی می‌کنند، متفکران و فیلسوفان علم تمدن، چونان ابن خلدون، اشپگلر، و توین‌بی را به تأمل واداشته است ولی تکرار این واقعیت تاریخی هرگز نباید به معنای جبر تاریخی تلقی شود و مانع از یافتن راه‌کارهای لازم برای صیانت و ارتقاء تمدن‌ها گردد، زیرا که پیشگیری از عوامل ضعف و سقوط تمدن‌ها امری ممکن و آزمودنی است.

ما نیز که در بستر تمدن اسلامی بالیده‌ایم و فراز و نشیب‌های بسیاری را آزموده‌ایم در برخی جهات سرنوشتی مشابه اقوام و ملت‌های دیگر و در مواردی وضعیتی متفاوت با آن‌ها داشته‌ایم، تمدن اسلامی نخست بر پایه آموزه‌های اسلامی شکل گرفته است و در همان قرون اولیه دست‌آوردهای فرهنگ‌ها و تمدن‌های بزرگ یونان، روم، هند و ایران را در هاضمه قوی خویش ریخته است و مواد سازنده آن‌ها را جذب و عناصر ناسازگار و زیان‌آور آن‌ها را از خویش دفع کرده است و دانش‌های گوناگون و صنایع و بدایع و نظامات سیاسی و اجتماعی مورد نیاز یک تمدن شکوهمند را فراهم آورده و البته مانند هر تمدن بشری دیگر گرفتار عوارض و بیماری‌های توان‌فرسا گردیده و از فراز به فرود آمده است.

در همان حال، تمدن غربی با بهره‌گیری از دست‌آوردهای تمدن اسلامی بازسازی و احیا گردید و هجوم بی‌امال خود را به سرزمین‌های خاوری آغازید، هجومی که اگر چه خسارت‌بار بود و خفت و خودباختگی ملل مسلمان را به همراه داشت، اما نهضت بیداری و بازبازی هویت نیز از بازتاب‌های آن بود.

کتاب حاضر که نمره تلاش دانشمند گرامی جناب حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر سید محمد ثقفی است بر آن است تا عناصر و عوامل این فرود و فراز و بازبازی و هویت احیای تمدن دیرین را متناسب با مقتضیات امروزی با شواهد و ادله روشن تبیین و تحلیل نماید.

امید است که خوانندگان محترم نیز از مطالعه آن حظ کافی و لذت وافق ببرند و توفیقات روزافزون نویسنده محترم را از خدای متعال طلب کنند.

دیر شورای دین پژوهان کشور

محمد جواد صاحبی

مقدمه

کارنامه اسلام یک فصل درخشان تاریخ انسانی است، نه تنها از جهت توفیقی که مسلمین در ایجاد یک فرهنگ تازه جهانی یافته‌اند بلکه به سبب فتوحاتی که آنها را به ایجاد یک دنیای تازه (ورای شرق و غرب) موفق نمود: همان قلمرو اسلام، که در واقع نه شرق بود و نه غرب.

چنین تمدن درخشانی، در واقع «واسطه‌العقد» دو تمدن دنیای قدیم و جدید بود که آنها را به هم دیگر پیوند می‌داد. بمانند حلقه طلایی گردن‌بند زیبایی که درخشندگی‌اش، چشم هر بیننده را خیره می‌کند. به تعبیر استاد ژرژ نگری:

«قلمروی اسلام در تمدن اسلامی به ویژه از پایان فتوحات مسلمین تا ظهور مغول که از لحاظ نظم و انضباط اخلاقی، برتری سطح زندگی، شرح صدر و اجتناب نسبی از تعصب، توسعه و ترقی علم و ادب، طی قرنهای طولانی پيشاهنگ دنیای تمدن و مری فرهنگ عالم انسانیت بوده است، بی‌شک یک دوره درخشان از تمدن انسانی است و آنچه فرهنگ و تمدن جهان امروز بدان مدیون است، اگر از دینی که به یونان دارد، بیشتر نباشد، کمتر نیست. با این تفاوت که فرهنگ اسلامی، هنوز در دنیای حاضر تأثیر معنوی دارد و به جذبه و معنویت آن نقصان راه ندارد.»^۱

به‌راستی عناصر تشکیل دهنده این تمدن چیست؟ زیربنای آن چه عواملی را دربرمی‌گیرد؟ کدام اقوام و ملت‌ها در توسعه و گسترش آن دخالت دارند؟ چه منابع علمی و معرفتی آن را به وجود آورده است؟ روی چه اصلی از اصول زندگی، تأکید دارد؟ چگونه و چرا گسترش یافت و با چه مانع یا موانعی روبرو گردید؟ چه خدمات و ارزشهایی را به جهان انسانیت تقدیم کرد و چه عناصری از تمدنها و

فرهنگ اقوام دیگر را اخذ نمود؟ این خدمات متقابل اقوام و ملل در باروری آن چگونه تبلور و تجلی یافت؟

آیا ملت ایرانی در باروری این تمدن سهمی دارد؟ چه مقدار؟ اسلام چه خدمتی در پرورش ملت ایران انجام داد؟ و در عرصه علم و فرهنگ چه نوآوری‌هایی داشته است؟ و آیا امروزه تمدن اسلامی در نوآوری‌های عصر جدید و دنیای تولید علم، باز هم می‌تواند سهم و نقشی داشته باشد؟ و چرا این تمدن سقوط کرد و به انحطاط گرائید؟ عوامل آن ضعف و انحطاط چه بود؟

وظیفه امروزی مسلمین و دولت‌های اسلامی در باروری آن چیست؟ و امت مسلمان بویژه نسل جوان چه تکلیف و وظیفه‌ای در مقابل آن دارد؟!

آیا مسلمین توانسته‌اند، توان علمی خود را به دنیا نشان دهند؟ به تمدن امروزی دنیا، چه می‌توانند عرضه کنند و چه عناصری را از مثبت‌های فرهنگ ملل بیگانه بگیرند؟ رابطه تمدن اسلامی با دنیای غرب و تجدد چیست و آنرا چگونه باید ارزیابی نمود؟ آیا ضرورت دارد که دانشمندان اسلامی درباره تاریخ تمدن و فرهنگ اسلامی، تحقیق کنند، پژوهش نمایند و عناصر سازنده و تولیدی آنرا برجسته کرده و به دنیا نشان دهند؟ حتی در عصر ارتباطات و دهکده واحد جهانی؟!

رسالت مسلمین در عصر حاضر چیست؟ علوم انسانی چه نقشی دارند و آیا مسلمین توان بازسازی خود را دارند؟

اینها سؤالهایی است که ذهن هر انسان مسلمان دردمندی را به خود جلب کرده و پاسخ مناسب خود را می‌طلبد.

هدف صاحب این قلم، پاسخگویی به این سؤالات در حد بضاعت و استعداد علمی خویش و بیان مطالب و دردهای جامعه مسلمین با مخاطبین گرامی است.

فهرست مطالب

فصل اول: آشنایی با مفاهیم	۱
۱-۱. مفاهیم و تعاریف	۳
۱-۱-۱. تاریخ	۳
۱-۱-۲. فرهنگ:	۴
۱-۱-۳. تمدن	۴
۱-۱-۴. تجدد (مدرنیسم)	۴
۲-۱. عناصر تشکیل دهنده فرهنگ و تمدن	۶
۳-۱. تمدن اسلامی و محدوده تاریخی و جغرافیایی آن	۸
۴-۱. تجلی هنر اسلامی در شهرها	۹
فصل دوم: تمدن اسلامی: علل و عوامل آن	۱۱
۱-۲. عناصر سازنده تمدن اسلامی	۱۴
۱-۲-۱. تسامح در رفتار مسلمین	۱۴
۱-۲-۲. کسب دانش و فن	۱۵
۱-۲-۳. کار	۱۶
۱-۲-۴. هجرت	۱۷
۱-۲-۵. رعایت حال مستضعفین	۱۸
۱-۲-۶. ایمان، پایه اساسی تمدن	۲۰
۲. نهضت شکوفایی علم	۲۳
۲-۱. تلاش و کوشش علمی	۲۳
۲-۲. مدارس و دانشگاه‌های جهان اسلام	۲۵
۳-۲. نظام درسی و مراتب علمی	۲۸
۳-۲-۱. تربیت مدرس	۲۸
۳-۲-۲. اوقات تدریس	۲۹
۳-۲-۳. لباس استادی	۲۹
۳-۲-۴. کرسی تدریس	۲۹
۳-۲-۵. حقوق اساتید	۳۰
۳-۲-۶. اتحادیه معلمان	۳۰
۳-۲-۷. کتاب و کتابخانه	۳۰
۳-۲-۸. نظم اداری کتابخانه‌ها	۳۱
ب. مترجمان	۳۲

۴-۲.	نهادهای سیاسی، اجتماعی و علمی.....	۳۵
۴-۲-۱.	تسامح در جامعه اسلامی.....	۳۷
۴-۲-۲.	زن در جامعه اسلامی.....	۳۹
۴-۲-۳.	نظام اداری.....	۴۲
۴-۲-۴.	انگیزه‌های اعتقادی، فرهنگی و اجتماعی.....	۴۶
۵-۲.	تأثیر فرهنگ‌های ملل پیشین در تمدن اسلامی.....	۵۰
۵-۲-۱.	مهم‌ترین انگیزه‌ها.....	۵۱
۶-۲.	عصر طلایی ترجمه.....	۵۵
۶-۲-۱.	بیان یک نویسنده زرف نگر:.....	۵۶
۶-۲-۲.	مترجمان زبردست.....	۵۶
۶-۲-۳.	آثار فرهنگی ملل بیگانه.....	۵۷
۶-۲-۴.	خلافت علمی.....	۵۹
۷-۲.	خدمات متقابل ایران و اسلام.....	۶۰
۷-۲-۱.	داوری‌ها.....	۶۱
۷-۲-۲.	ایران و اسلام.....	۶۲
۸-۲.	اسیب‌شناسی تمدن‌ها.....	۶۴
۸-۲-۱.	جنگ‌های ایران.....	۶۴
۸-۲-۲.	حوادث تکان دهنده.....	۶۴
۸-۲-۳.	اعترافات.....	۷۱
۹-۲.	نقش موالی در توسعه علم.....	۷۳
فصل سوم: جامعه‌شناسی عقب ماندگی..... ۷۹		
۱-۳.	عقب ماندگی و توسعه نیافتگی.....	۸۳
۲-۳.	علائم و ویژگی‌های عقب‌ماندگی.....	۸۳
۳-۳.	دو جنگ ویرانگر.....	۸۸
۳-۳-۱.	حمله مغول به ایران.....	۸۹
۳-۳-۲.	علت جنگ.....	۸۹
۳-۳-۳.	خسارت‌های جنگ.....	۹۰
۳-۳-۴.	سقوط بغداد.....	۹۰
۳-۳-۵.	جنگ‌های صلیبی.....	۹۲
۳-۳-۶.	وقوع جنگ.....	۹۳
۴-۳.	استعمار.....	۹۶
۵-۳.	حاکمیت استبداد و اشرافی‌گری.....	۹۸

۶-۳	رگه‌های جاهلیت در ارکان حکومت	۱۰۱
۷-۳	دوران سیاه استبداد	۱۰۲
۷-۳-۲	ویژگی‌های سلطان محمد فاتح	۱۰۸
۷-۳-۳	امتیازات ترک عثمانی	۱۰۸
۷-۳-۴	انحطاط دولت عثمانی	۱۱۰
۸-۳	تجزرگرایی، افول چراغ علم	۱۱۲
۸-۳-۱	سقوط معتزله و حاکمیت جزم‌گرایی	۱۱۴
۸-۳-۲	انتقاد غزالی از عقلانیت	۱۱۶
۸-۳-۳	جمود و انحطاط در قلمرو عثمانی	۱۱۸
۸-۳-۴	آغاز دوره علم	۱۱۹
۸-۳-۵	اوضاع ترکیه	۱۲۰
۸-۳-۶	دیگر کشورهای اسلامی	۱۲۰
۸-۳-۷	دیلپرسی و انحطاط اخلاقی	۱۲۲
۸-۳-۸	کاخ‌ها و ساختمان‌ها	۱۲۳
۱۲۷	فصل چهارم: تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن غرب	
۱-۴	راه‌های نفوذ	۱۲۹
۱-۴-۱	عمق جهل و نادانی	۱۳۱
۲-۴	تمدن طلایی	۱۳۲
۳-۴	تأثیر اخلاقی	۱۳۳
۴-۴	ریشه‌های رنسانس	۱۳۵
۴-۴-۱	نقش اسلام در رنسانس	۱۳۷
۱۳۹	فصل پنجم: ظرفیت‌های موجود در جهان اسلام	
۱-۵	موقعیت جغرافیائی و ژئوپلیتیکی	۱۴۱
۱-۵-۱	ویژگی‌های طبیعی	۱۴۲
۱-۵-۲	پاینده‌های طبیعی	۱۴۲
۱-۵-۳	ویژگی‌های انسانی-اقتصادی	۱۴۳
۲-۵	سرمایه فرهنگی و معنوی اسلام	۱۴۴
۱	بیداری و اهمیت دادن به مسائل سرنوشت‌ساز و استقلال ملی	۱۴۵
۲	وجود مکتبی برانگیزاننده و پیشرو	۱۴۵
۳-۵	انحطاط معنوی و بحران در این دنیای مدرن	۱۴۸
۱۵۵	فصل ششم: رسالت ما	
۱-۶	مسئله اصلی جامعه‌ی ما	۱۵۷

۱۶۰	۲-۶. تأسیس دانشگاه.....
۱۶۲	۳-۶. از خودیگانگی.....
۱۶۴	۴-۶. بومی گرایی.....
۱۶۶	۵-۶. اعتراف به واقعیت.....
۱۶۸	۶-۶. تئوری پردازی.....
۱۶۸	۷-۶. کمبود و نقصان مطالعه.....
۱۷۰	۸-۶. پیشنهاد راه حل.....
۱۷۱	۹-۶. احیای تمدن اسلامی.....
۱۷۲	۱۰-۶. تولید علم.....
۱۷۵	۱۱-۶. علوم انسانی و دیگر علوم.....
۱۷۶	۱۲-۶. تربیت نخبگان ماهر.....
۱۷۷	۱۳-۶. رابطه علم و دین.....
۱۸۱	فصل هفتم: گفتگوی تمدن ها و احیای تمدن اسلامی.....
۱۸۴	۱-۷. تضاد و جنگ تمدن ها.....
۱۸۹	۲-۷. طرح گفت و گوی تمدن ها.....
۱۸۹	۱. نهضت ترجمه در بیت الحکمه مأمون.....
۱۹۰	۲. تفاهم فرهنگ اسلامی و هندی.....
۱۹۱	۳. نهضت علمی در اندلس و همکاری یهودیان و مسلمانان.....
۱۹۲	راهیابی خط سوم در تلاقی فرهنگ ها.....
۱۹۳	اهداف گفت و گو.....
۱۹۶	شرایط گفتگو:.....
۱۹۶	حاملان گفت و گو:.....
۱۹۶	۳-۷. احیای تمدن اسلامی.....